

NAMAS — KAIP PASAULIO CENTRAS

VAIDĖ GAUDIEŠIŪTĖ

Danutės Mukienės nuotraukoje – Žemaičių
Kalvarijos koplyčia

Senovės žmogui jį supanti erdvė buvo suskaidyta į sakralų, t. y. sukurtą, tvarkingą kosmosą ir į vienalytį, „nesutvarkytą“ chaosą. Etimologinėse sakmėse iš begalinio Pirmapradžio chaoso elementų sukurta Sala, Kalnas, Medis suardo chaoso vienalytiškumą, t. y. atsiranda *erdvė* su priešingais poliais, kryptimis (aukštai / žemai; kairė / dešinė ir t. t.) ir *laikas*, suskaidantis amžinybę (praėjus / dabartis / ateitis)¹. Bet tuo pačiu mitinis Kalnas, Medis sukurtas priešybės apjungia, *sumezga*, leisdamas atsirasti bei egzistuoti Gyvybei.

Senovės žmogus siekė gyventi atkartodamas dievų, kultūrinių herojų veiksmus, gyvenimą, todėl mitinėje sąmonėje sodyba, namai buvo dievų sukurtos Kosmoso modelis, mikrokosmosas. Kaip kad Pasaulis buvo tveriamas iš Pirmapradžio chaoso, taip ir sodyba buvo kuriama ant / iš laukinės gamtos, teikiančios medžiagą statyboms, žemę derliui auginti. Gyvenamasis namas, kaip ir dievų sukurtas Kalnas, Medis, buvo atskaitos Taškas, trūkis vienalytėje gamtoje, Pirmapradžiame chaose. Taškas, iš kurio sklido pasaulis, aplink kurį sukosi žemdirbio gyvenimas.

CENTRO REIKŠMĖ MITINĖJE PASAULEŽIŪROJE

Pasak J. Baltminskio, žmogus visada yra „lokalizuotas“, t. y. jis turi namus, savo mikrokosmosą, iš kurio gali pradėti kelionę po pasaulį – nutolusią nuo namų, todėl svetimą erdvę². Senovės lietuviui neturintieji namų neturėjo ir jokio visuomeninio statuso – jie be *tikslo* *valkiojosi* po pasaulį. A. Patacko bei A. Žarskaus tyrinėjimai rodo, jog „senasis“, „lietuviškasis“ velnias, dažniausiai lietuvių tautosakoje sutinkamas kelyje, ant tilto, kryžkelėje ar kertėje (galimybių pasirinkimo vietose), galėjo būti suprantamas *vėlinu*, *vėle* be *vietos*, *mirties virsme įstrigusia vėle*³. Kelias, kryžkelė mitinėje pasaulėžiūroje buvo priešpastatomi centrui, atspindėjo nestabilią žmogaus būseną, virsmą, plg., vežamas krikštyti kūdikis dar nėra bendruomenės narys, bet jau nebepriskaito „tolimiesiems kraštams“, iš kurių pribuvėja jį „pagavo“; pas vyrą keliaujanti nuotaka jau nebegyvena tėvų sodyboje, bet dar nėra ir naujų namų šeimininkė; į kapines nešamas mirusysis nebepriskaito bendruomenei, bet dar neįžengė į mirusiųjų karalystę. Tokiu būdu kelias

mitinėje sąmonėje buvo suprantamas kaip tiltas tarp dviejų pasaulių, tarp sodybų⁴. Neįveikus virsmo, t. y. nepasiekus Centro, patenkama į „neapibrėžtybės“ būseną: valkiojamas be tikslo, be namų, t. y. neturima atskaitos taško. A. Patackas ir A. Žarskus atkreipia dėmesį į lietuvių liaudies dainas, kuriose pabūgusi permainų, jaunamartė, pasivertusi gegute, parskrenda į tėvų sodą ir gailiai ku-kuoja. Ji nepritapo vyro aplinkoje, bet jau nebegali sugrįžti ir į tėvų pasaulį⁵. Velnias, tyrinėtojų teigimu, taip pat anksčiau buvo suprantamas kaip vėlė, neįveikusi „žmogiškosios būties“ keitimosi, virsmo⁶. Kelias tarp „jau“ ir „dar ne“ buvo labai pavojinga būseną, o pasilikimas joje sudarkydavo harmoniją, kosmoso ritmus. Saugus žmogus buvo tik kultūros saloje – savo namuose, sodyboje, t. y. arti Centro, kurį jis, atkartodamas mitinių kultūros herojų veiksmus, kosmogonijos aktą, turėjo *sąmoningai* susikurti.

SODYBOS CENTRO KŪRIMAS

N. Laurinkienės tyrinėjimai rodo, jog daugelio tautų kalendorinėse dainose labiausiai paplitęs motyvas yra kokio nors objekto statyba⁷. Mitinėje sąmonėje ji buvo suvokiama kaip absoliuti pradžia ir Kosmoso kūrimas. Tai patvirtina ir mūsų dienas pasiekusios lietuvių statybų apeigos. Žemę, ant kurios stovėdavo namas, lietuviai vadindavo *sėdimaja*⁸, o pačios sodybos senovinis pavadinimas buvo *sėdyba*⁹. Tokiu būdu žemdirbys savo namus „užsodindavo“, t. y. užimdavo laukinę gamtą ir ją sukultūrodavo, paversdavo kosmosu. Etimologinėse sakmėse Dievas pasaulį taip pat kuria tarp / iš Pirmapradžio chaoso.

Pasaulėkūros veiksmus, Griausmavaldžio kovą su Didžiąja gyvate, jos nužudymą statybų metu atkartodavo aukojimas. Jo, gyvenimo aukojimo vardan gyvenimo, svarbą žemdirbiui rodė ir derliaus auginimas, atsispindintis „lino mūkos“ siužete, plg., augalo sėkla yra užkasama (palaidojama), kad iš jos išdygtų ir užaugtų augalas, kuris dar kartą nužudomas (nupjaunamas), kad po įvairių kankinimų (džiovinimo, kūlimo, malimo ir kt.) būtų gaunamas naujas, jau kultūrinis produktas (iš lino – siūlai, audiniai, drabužiai, iš rugio – miltai, duona, alus)¹⁰. Etiologinėse sakmėse dažnai pasaulį tveria Dievas su velniu. Bet jei velnias dirba nesąmoningai, t. y.

(Nukelta į 50 p.)

Didžiulė senųjų Žemaitijos piliakalnių trauka ir įspūdingas jų grožis... Vasara Impilties piliakalnyje. Danutės Mukienės nuotrauka

(Atkelta iš 49 p.)

vykdo Dievo nurodymus, mėgdžioja jo veiksmus, tai Dievo, kultūrinio herojaus, kūryba yra sąmoninga ir konstruktyvi¹¹. Anot M. Eliade, bet koks atsakingas, sąmoningas veiksmas mitinėje sąmonėje jau yra ritualas, todėl ir žmogaus tikslingi veiksmai, aukojimas atkartojo kultūros herojaus konstruktyvius veiksmus, buvo tolygus grįžimui į mitinę pradžią¹². E. Usačiovaitė mini, kad net iki XX a. toje vietoje, kur bus dedami pamatai, kalbant maldą namo pamatų dievybei Sienojai, prašant jos globos, buvo pakasama viščiuko galva¹³. Žemaitijoje bei Šiaurės Lietuvoje tikėta, kad po trobos pamatais reikia pakasti juodą katiną arba varlę, kurie užtikrins pastato patvarumą¹⁴. Juodas katinas, varlė, rupūžė, kaip ir gyvatė, žaltys, buvo priskiriami chtoninio pasaulio būtybėms. Tokiu būdu buvo tarsi atkartojami pagrindinis indoeuropiečių mitas, kuriame Griausmavaldis Visatos sukūrimui paaukoja Didžiąją Gyvatę (nužudo ją) ir iš jos kuria Kosmosą.

Namo statybos metu didelis dėmesys buvo skiriamas pagrindinei namo kertei – krikštasuolei, plg., būsimoje jos vietoje buvo užkasama arklio galva, kaukolė, arba paaukoto statyboms gaidžio galva. Čia buvo dedamos ir kryžmai suguldytos kadagio šakelės (skalsos, ugnies bei Gyvybės mazgo ženklas) arba šv. Agotos (anksčiau Gabijos) duonos gabalėlis, pinigai, duona, puodas su Sekminių (gamtos augimo, Gyvybės vešėjimo šventės) berželių pelenais ir trupučiu pinigų¹⁵. Arklio kaukolė dažnai „nuo nuziūrėjimo“ būdavo iškeliami ant karties laukuose, sode šalia bityno, kabinama prie-

vartėse ar dedama klojime¹⁶. Daugelio tautų, tarp jų ir lietuvių, kalendorinėse dainose žirgas buvo vaizduojamas kaip demiurgas, iš kurio dalių sukuriama Visata: iš galvos – ryto aušra, Saulė – iš jo akių, dangus – iš nugaros, oro erdvė – iš pilvo, o žemė – iš prakaito¹⁷. Arklys lietuvių tautosakoje priklausė tiek požeminiam pasauliui, tiek dangui. Jis buvo kaip mediatorius, vedantis pasakų herojų ar mirusiojo vėlę pavojingu keliu, esančiu tarp dviejų pasaulių¹⁸. Pati žirgo galva yra priskiriama Saulės simbolikai, dinamiškajai, dangiškajai sferai. Juodas gaidys, kaip pažymi M. Pretorijus, buvo aukojamas namus, sodybas ir laukus globojančioms chtoninėms būtybėms¹⁹. Bet šis paukštis yra artimas ir dangaus dievybėms – jis praneša apie dienos pradžią, savo giedojimu išvaiko tamsos jėgas. Vadinasi, arklio ir gaidžio galvų aukojimas pagrindiniame, šventame namo kampe, nebuvo atsitiktinis – jos privalėjo saugoti šventąjį namo kampą, užtikrinti susisiekimą su kitais pasauliais, jų dievybių globą.

Vilniaus Dainų slėnyje po buvusiu pastatu, datuojamu XI–XIII a., buvo rastas kaulinis kiaušinis²⁰. Mitinėje sąmonėje jis siejamas su gemalu, iš kurio „randasi“ visa Visata. Mitologinis kiaušinis savyje talpina priešybes (diena / naktis, aukštai / žemai ir kt.), todėl jo pradaužimas reiškė vienovės išardymą, priešybių atsiradimą ir, tokiu būdu, Gyvybės užmezgimą, jos egzistavimą²¹. Reikia atkreipti dėmesį, jog po pirmojo pamatinio vainiko surentimo vykusių apeiginių vaišių vienas pagrindinių patiekalų buvo kiaušininė – praskelto kiaušinio ir išleistos gyvybės patiekalas.

Tikėtina, kad anksčiau namo vietą, sodybos centrą šventindavo žynys, o vėliau, įvedus krikščionybę bei panaikinus žynių luomą, šios pareigos atiteko slaptam bendruomenės dvasiniam vadovui; dar vėliau – vyriausiajam šeimos nariui, šeimnininkui. Juk žynio funkcijas jis atlikdavo ir per kalendorines šventes, plg., šeimnininko įsikūnijimas „į dievulį“ ir namų laiminimas per Kūčias, šeimnininkės apėjimas aplink namą su alaus ąsočiu per Velykas, „namų galvos“ kvietimas protėvių vėles vaišėms per Dieđus; vyriausiojo šeimos nario maldų „vedimas“, žvakės, kryželio aplink stalą „paleidimas“ ir kt.²². XIX a. pab. – XX a. pr. Žemaitijoje, prieš suneriant pirmąjį vainiką ar tik jį sunėrus, šeimnininkas arba vyriausiasis šeimos narys laimindavo statybas, tardamas: „Padėk Diev, kad ant vietos supūtų“ (t. y. nesudegtų, nesugriūtų, bet sunyktų po ilgo tarnavimo), ir kirviu suduodavo į rastą, kuris bus panaudotas statybai²³. Šis palinkėjimas tarsi koks užkalbėjimas buvo kartojamas visų statybų metu ir per įkurtuves. Statybose didelis dėmesys buvo skiriamas ir meistriui su darbininkais. Kaip pažymi A. Vyšniauskaitė, kaimo meistras buvo labai gerbiamas, jo, kaip turinčio ypatingų galių, net prisibijota²⁴. Prieš pradėdami dirbti, meistras ir darbininkai persižegnodavo bei prašydavo Dievo palaimos būsimajam namui ir jame gyvenančiai šeimai; surešto pirmojo vainiko šventojoje kerteje meistras iškirsdavo ir X formos kryželį²⁵. Kaip ir Viduramžių architektas kaimo meistras buvo tarsi Dievo įrankis, kuriuo kuriamas Pasaulio modelis – sodyba. Žmonių įsitikinimu, meistras kaip burtininkas galėjo lemti statinio ateitį, todėl statybininkų palaiminimas buvo labai svarbus.

Aukojimas statybų pradžioje ir per statybas, jų laiminimas ir meldimasis turėjo užtikrinti sąsajas su dievybėmis, jų globą, leisti nusikelti į mitinį laiką, „pradžių pradžią“. Dievų, kultūrinių herojų veiksmų atkartojimas lėmė ir žemdirbio kuriamo pasaulio gerovę. Kaip ir per kalendorines šventes, t. y. laiko trūkumus, leidžiančius sugrįžti į mitologinį laiką, atliekami burtai, išsakomi palinkėjimai

turėjo galios visiems metams, taip ir per statybas, pasaulio „pradžią pradžią“, atliekami veiksmai, aukojimai turėjo lemti tolimesnį sodybos bei jos šeiminių gyvenimą.

NAMO IR PASAULIO MEDŽIO, KALNO BENDRUMAI

Jei senovės žmogui sodybos kūrimas buvo tolygus pasaulėkūrai, tai jos centras – gyvenamasis namas prilygo mitiniam pasaulio Centriui, kuris lietuvių liaudies mene, mitologijoje dažniausiai išreiškiamas Gyvybės (Pasaulio) medžio simboliu. Jo vietą lietuvių liaudies dainų pradžioje, kai, pasak N. Vėliaus, nusikeliama į mitinį laiką, mitinį centrą, dažnai užima namas (svirnas, klėtis, dvaras). Pastarasis taip pat stovi ant kalno, lauko vidury, šalia vandens, plg., „Sėdžiu už stalo, / Žiūriu pro langą, / Tai girdžiu: ūžia / Jūros marelės“²⁶ arba „Ant kalno klevai, / Po kalnu beržai, / Po močiutės vartužėliais / Liūlioj jūros marelės“²⁷. Lietuvių tautosakoje dažnai Centrą išreiškia Medis, augantis ant kalno: „Vidur jūrų ir marelų / Aukštasis kalnelis. / Ant to kalno, kalnužėlio / Žalias ažuolėlis“²⁸. Čia dažnai sutinkamas ir dvaras, namas, plg., „Vai, kai priplaukiau / Aukštą kalnelį, / Ant to kalno dvarelį“²⁹. G. Beresnevičius atkreipia dėmesį į lietuvių liaudies kalendorines dainas, kuriose „kalvelių“ (kalvių) prašoma nukalti „plieno žirkles“, galinčias nukirpti medžių viršūnes, kad būtų galima pamatyti „tėvo dvarą“³⁰. Tai rodo šio dvaro buvimą kažkur aukščiau už medžio viršūnes, jo „nežemiškumą“ ir nepaprastumą (dangiškąją Perkūno, Mėnulio karalystę?), t. y. buvimą Pasaulio centre, kuris mitologijoje išdėstomas Kalno viršūnėje – aukščiausiam žemės ir žemiausiam dangaus taške. Būtent čia randama Dievo senelio grytelė, Perkūno karalystė, į ją kopia mirusiųjų vėlės. Liaudies dainose neretai ant Dvaro, kaip kad ant Kalno, auga Medis, plg., „Augo verbelė ant didžio dvarelio / O, vynas, vynas, vynas žaliasai“³¹; „Oi ant dvarelio, oi ant didžiojo / Ston žalias ievarelis / Tame ievare, tame žaliajame / dzvi gegutės kukavo“³². Kai kuriose dainose dvaras tarsi „įkūnija“ uždara kosmosą, jo ribas plg., „Vidury dvarelio / Mėlynos marelės. / Marelėse auga ažuolėlis / Su šimtu šakelių“³³. Mitologinis Centras jungė visas tris Kosmoso sferas, plg., Kalno viršūnėje ar šalia jos yra išsidėstęs rojus, dangaus karalystė, o papėdėje – Požemis, pragaras³⁴. Tokia „schema“ sutinkama ir lietuvių liaudies dailėje, kur Pasaulio medžio viršūnėje dažnai vaizduojami Dangaus šviesuliai, o prie šaknų sutinkami žalčiai³⁵. Tokia pat funkcija mitinėje pasaulėžiūroje buvo priskiriama ir pastatui. Tai labai gerai iliustruoja J. V. Rivijaus kronikoje aprašyta priešais įėjimą į Perkūno šventyklą Vilniuje stovinti koplyčia³⁶. Virš jos buvo iškelta altana, kurioje stovėjo medinis stabas, koplyčios viduje laikyti įvairūs daiktai, reikalingi apeigoms, o jos rūsyje buvo auginami žalčiai, rupūžės ir kitojie ropļiai. Ši koplyčia buvo tarsi mikropasaulis, talpinantis savyje visas tris Kosmoso sferas: Dangų (altana virš koplyčios), Žemę (koplyčios vidus, su ten laikomais brangiais daiktais (aukomis?), Požemį (rūsysis su žalčiais, rupūžėmis, kurie priskiriami chtoniniam pasauliui). Toks Kosmoso sferų atspindys randamas ir lietuvių tradiciniame name (anot M. Eliade, sakralinės architektūros simbolika išsivystė būtent iš gyvenamojo namo simbolikos).

STOGAS – DANGAUS SFERA

Namo stogo priskyrimą Dangaus sferai liudija Latvijoje žino-

Šventųjų skulptūrėlės, paveikslai – lyg namiškiai pašiliškio (Skuodo r.) Romo Daujoto namuose. Danutės Mukienės nuotrauka

mas ornamentas, vadinamas „Dievo žyme“, „Dievo stogu“ ar „stogeliu“ (geležies amžiuje jis buvo paplitęs visame baltų areale), kurį senovės žmogus naudojo kaip apsaugos ženklą³⁷. Tai trikampis, dažniausiai atviras į apačią, su viršūnėje išsidėsčiusiais vienu ar trimis taškais. Trikampio su trimis, dviem ar vienu tašku viršuje figūrą sudaro ir lietuvių tradicinio namo stogas su lėkiu viršuje. Stogo su „žirgeliais“ (sukryžiuotos žirgų galvos) formą galima rasti ir lietuvių liaudies juostų ornamentikoje (trikampėliai su kabliukais). Anot V. Tumėno, toks ornamentas, kaip ir namo stogas su lėkiais, simbolizavo ir mitologinį Kalną, ant kurio viršūnės auga Gyvybės medis (augalo motyvas dažnai sutinkamas vertikaliuose bei mišriuose lėkiuose). Žirgų galvos, ragai virš stogo, anot tyrinėtojų, galėjo reikšti auką, kuri buvo tarpininkė tarp Dangaus ir Žemės³⁸. Juk stogo viršūnė buvo aukščiausias sodybos taškas, kuriame, kaip ir mitinio Kalno viršūnėje, žemė susitikdavo su dangumi.

Mitinėje pasaulėžiūroje dangus buvo suprantamas kaip žemės stogas. J. Vaiškūno teigimu, pirmykštės tautos žvaigždes įsivaizdavo kaip dangaus skylutes, pro kurias persišviečia šviesa³⁹. Šiuo žemės stogu važinėdavo Dangaus dievybės (Perkūnas, Saulė, Dievo Sūneliai). Saulės kelionė Kalnu, Medžiu, o tuo pačiu ir namo stogu išreiškė ir laiką, plg., Gyvybės suklestėjimas per Jonines buvo išreiškiamas mįsle „Ažuolas, ažuolaitis, šimtašakis, šimtalapis, ant viršūnės saulė teka“⁴⁰; „Viršų medžio ugnė kūrinas“ (Saulė)⁴¹. Laikas buvo vaizduojamas pasitelkiant ir kalno įvaizdį, plg., Joninių metu žmonės kūrėdavo laužus, simbolizuojančius aukščiausią tašką pasiekusią Saulę, suklestėjusią Gyvybę. Tuo tarpu po Joninių trumpėjančias dienas išreikšdavo nuo kalno ridenami degantys tekiniai. Saulės kelione kalnu buvo vaizduojamas ir paros laikas: rytą Saulė kildavo į kalną, o po vidurdienio (vidury, centras – kalno viršūnė) riedėdavo į pakalnę, plg., „aiškinta, jog naktį saulės nematyti todėl, kad nusileidžianti už kalno ir šviečianti kitoje jo pusėje“⁴². Latvių liaudies dainose Dievo Sūneliai išnyra iš vandens žirgų pavidalu (Ašvinai) ir traukia Saulės vežimą per Dangaus kalną⁴³. Vadinasi, dangaus šviesulių kelionė mitinėje sąmonėje prasidėdavo vandenyse (lietuvių tautosakoje naktį Saulė plaukdavo laiveliais Požemio pasauliu), kildavo į dangų, Kalno viršūnę, o vakare

(Nukelta į 52 p.)

Poeto Vytauto Mačernio gimtasis namas Šarnelėje (Plungės r.) 2006 m. pavasaris. Danutės Mukienės nuotrauka

(Atkelta iš 51 p.)

vėl nusileisdavo į vandenį, požemį. Lietuvių ornamentikoje dažnai trikampio viršūnė turi „kablukus“, savo siluetu primenančius namo stogą su žirgeliais, kurie galėjo simbolizuoti Dievo Sūnelius, traukiančius Saulės vežimą⁴⁴. Latvių liaudies dainose Saulės kelionė buvo išreiškiama ir namo stogo vaizdiniu, pgl., „Dievo sūnūs klėtį kirtu / Aukso gegnes genėdami / Saulės dukra per juos ėjo, / Kaip lapelis drebėdama“⁴⁵. Lietuvių tautosakoje dangaus šviesuliai taip pat keliauja namo stogu, pgl., „Tai jaunas, tai senas per stogus ridenas“ (Mėnulis)⁴⁶; „Kas dar teka per dvarelį? / Saula ridolėla. / Saulala saulala“⁴⁷.

Kaip ir mitinio Kalno viršūnė namo stogas rėmėsi į dangų ir į laikę, pgl., „Kad ne kybės, kad ne kabės dangus sugriūtų“ (Stogas)⁴⁸. Trikampis, nukreiptas į viršų, yra tarsi rodyklė, išreiškianti kilimą į Dangų, bet tuo pačiu tai ir taškas, Vienis, spinduliuojantis į apačią. Tokiu būdu atsiranda sąlytis su Dangumi ir jo globos užtikrinimas. Senajam lietuvių namui būdingos plačios ir žemai nuleistos pastogės, po kuriomis buvo slepiami ūkio rakandai. Toksai stogas tarsi apgaubia, apglėbia namą. Kadangi senajame name gyvena ne tik šeimos nariai, bet čia buvo laikomi gyvuliai, sutalpinama manta⁴⁹, tai stogas po savimi sutalpindavo, apgaubdavo visą žemdirbio pasaulį.

SIENOS – ŽEMĖ

Kaip kad stogas „atstovavo“ Dangaus sferai, taip gyvenamojo namo sienos, namo vidinė erdvė mitinėje sąmonėje buvo tolygi Žemei, viduriniai Kosmoso sferai. Tyrinėtojų teigimu, horizontalus Pasaulio medis buvo siejamas su ritualu ir jo dalyviais⁵⁰. Horizontalia pasaulio, Medžio „schema“ galima pavadinti segmentinės žvaigždės ornamentą – apskritimą su viduryje esančiu keturlapiu ar aštuonlapiu žiedu, kurie nurodė keturias pasaulio šalių kryptis su keturiais Saulės kraštiniais azimutais⁵¹. Tokią pat simboliką galima rasti ir lietuviškų kryžių – Pasaulio medžio analogų – „žieduose“, ji priskiriama ir namui, pgl., „Pastatė naują svirnelį (dvarelį) ant keturių (aštuonių) kampelių. Ant kiekvieno kampo gegutė kukavo“⁵². Tokiu būdu šeimnininko ėjimas aplink namą per Kūčias ir šeimnininkės – per Velykas simbolizavo ne tik ėjimą aplink Pasaulio centrą,

bet ir Saulės judėjimą, metų laikų slinkimą, t. y. ciklinį laiką. Tai atitinka ir minėtosios segmentinės žvaigždės ornamentas: apskritimas – tai nenutrūkstamas ciklinis laikas, o jo viduje išdėstyti lapeliai galėjo žymėti keičiančius vienas kitą metų laikus. Kalendorinėse dainose aplink namą, kaip apie pasaulio Centrą, juda dangaus šviesuliai, pgl.: „Pastatė naujus namelius, / Iškirto tris langelius. / Pirmam langely saulė tekėjo, / Antram – mėnuo leidos“⁵³ arba „Pro vienus vartus saulutė teka, pro kitus – mėnulis rieda“⁵⁴. Kalėdinėse dainose namas vaizduojamas ant devyniaragio elnio ragų: „An devinto rago / Nauja seklyčia, / Lėliu kalėda kalėda. / Toje seklyčioj / Kalveliai kala, / Lėliu kalėda, kalėda“⁵⁵. Elnio vaizdinys šiose dainose siejamas su gamtos atgimimu, o kalviai daugelio, tarp jų ir lietuvių, tautų mitologijoje yra „pasaulio elementų kūrėjai“, siejami su Saulės disko nukalimu ar jos išlaisvinimu⁵⁶. Kalvių kalimas naujoje seklyčioje simbolizavo Saulės sugrįžimą, gamtos atbudimą, o pats namas čia yra tarsi taškas, centras, kuriame Saulė atgimsta ir vėl pradeda kilti.

Reikšmingas yra namo sienų skaičius – 4, žymintis ne tik pasaulio kryptis, metų laikus. Jis yra ir „veikiančio Dievo“ skaičius. Dieviškosios vienybės ženklas daugelyje religijų yra išreiškiamas skaičiumi 3 arba trikampio figūra, kuri namo simbolikoje atitiktų stogą. Tuo tarpu kuriantį, t. y. apsišiekusį, išėjusį ir dieviškosios vienybės Kūrėją simbolizuoja skaičius keturi arba kvadrato, rombo figūra⁵⁷. U. Becker pažymi, jog keturkampis šventyklų, altorių, miestų planas išreiškė pasaulio vienovę⁵⁸. Tai gali būti taikoma ir lietuvių tradicinio namo simbolikai.

C. G. Jungas pažymi, jog kvadrato dažniausiai yra išskiriamas vienas kampas, užimantis ypatingą padėtį (3+1). Tai gerai iliustruoja ir krikščiasuolė lietuvių tradicijoje, pgl., statant namą šventajame kampe buvo aukojama; jis buvo laikomas garbingiausia namų vieta, kurioje sėdėdavo namų šeimininkai arba garbingiausi svečiai; tikėta, kad šventojoje kertėje gyvena namų dievai, lankosi protėvių vėlės ir kt.⁵⁹ Krikščiasuolė dar buvo vadinama aukščiausia kerte, todėl namas galėjo būti įsivaizduojamas kaip rombo figūra, susidedanti iš dviejų trikampių – nukreipto į viršų (vyriškasis simbolis) ir į apačią (moteriškasis) – sąjungos, simbolizuojančios dvasios ir materijos jungtį. Tokiu atveju krikščiasuolė „atstovavo“ aukščiausiajam taškui – Dangaus sferai.

PAMATAI – POŽEMIS

Lietuvių liaudies mene prie Pasaulio medžio šaknų dažniausiai buvo vaizduojama mitinė gyvatė, žaltys⁶⁰. D. Razauskas atkreipia dėmesį, jog lietuviai šventus žalčius laikydavo gyvenamojo namo kertėje arba pakrosnyje, t. y. *apatinėje* Namu „sferoje“. Tradiciniai lietuvių pastatai būdavo pakeliami ant akmenų (kai kada medinių kaladžių) arba statomi ant akmeninių pamatų⁶¹. Akmuo mitinėje sąmonėje žymėjo ribą tarp pasaulio sferų, įėjimą į Požemio karalystę. Lietuvių tautosakoje po akmeniui nuo Perkūno slepiasi velnias. Akmuo buvo vaizduojamas kaip Visatos gemalas⁶². Pasak lietuvių tautosakos, iš po šalia Gyvybės medžio gulinčio akmens išteka visi pasaulio šaltiniai⁶³. Tokiu būdu akmuo tampa Gyvybės atsiradimo sąlyga, todėl pamatinis akmuo galėjo būti suprantamas kaip gemalas, iš kurio išsivysto, gimsta visas statinys (kiaušinio analogas).

Surentus pirmąjį namo vainiką, meistras ant krikščiasuolės ar visų kampų įbrėždavo X formos kryžiuoką, į kurį įberdavo aukų.

Lietuviai tikėjo, kad tokiu būdu į namo kertes „neįsimes“ velnias. E. Usačiovaitės tyrinėjimai rodo, kad X formos kryžiuokas galėjo turėti ir mazgo reikšmę, plg. šiuo ornamentu buvo puošiami žalvariniai diržai, sagtys, raktai; išpaušomos indaujos, spintų durys, kraičio skrynių plokštuma ir kt.⁶⁴ Tyrinėtojos teigimu, X formos kryžius ant šių dirbinių galėjo reikšti užrišimą, uždarymą saugioje erdvėje. Todėl ir ant namo pamatinio vainiko kampų išraižytas ornamentas turėjo saugoti namus ir jų gyventojus. Mazgas turi ir kitą reikšmę – jis ne tik *užriša*, t. y. uždaro, bet ir *suriša*, t. y. sujungia. Tikrai priešybių sąjunga galėjo užtikrinti Gyvybės atsiradimą, egzistavimą. Juk ir augalui, kad jis užaugtų, suvešėtų, buvo būtinas tiek požemis (sėklos pasodinimas), tiek dangus (Saulė, lietus). Šios jėgos susiriša, susijungia (X) centre – Žemėje. E. Usačiovaitė atkreipia dėmesį į lietuvių kraitines skrynias, kuriose išpiešti augalai būna su X formos žiedais⁶⁵ – tai tik patvirtina šio ženklą, kaip gyvybės užuo-*mazgos*, simbolį. Todėl gyvenamojo namo kampe išraižytas X formos kryžius turėjo „surišti“ Kosmoso sferas ir tokiu būdu sukurti žemdirbio pasaulį, užtikrinti jo egzistavimą.

SODYBOS CENTRO AŠIS, ŠERDIS

Jau buvo minėta, kad mitologinis Pasaulio medis, Kalnas jungia visas tris Kosmoso sferas, išsidėsčiusias ant vienos Ašies, kuria buvo galima keliauti per visus pasaulius, susitikti su visų sferų mitinėmis būtybėmis, dievybėmis⁶⁶. Tokią vidinę Pasaulio vidurio ašį, šerdį, „centrų centrą“ turėjo ir gyvenamasis namas. Senuosiuose namuose (numose, domose) atvira ugnivietė, aplink kurią spiedavosi visa šeima, stovėdavo pastato viduryje, t. y. *centre*⁶⁷. Iš numo išsivysčiusios žemaičių trobos *viduryje* stovėdavo kaminas (taip anksčiau buvo vadinama visa atskira patalpa su krosnimi), dalijantis namą į gerąją (svečiams) ir prastąją (namiškiams) dalis⁶⁸. D. Razauskas atkreipė dėmesį į žodžio *vainikas* reikšmes: „3. medžio šakos, vienu lygiu išaugusios aplink kamieną“ ir „8. rąstų eilė per visas keturias trobesio sienas, sankirtys“⁶⁹. Tokiu būdu, kaip šakų vainikas auga aplink „centrų centrą“ – medžio kamieną, šerdį, taip ir namo sienos „augdavo“ aplink ugniakurą.

Tokią ugniakuro reikšmę mitinėje sąmonėje patvirtina ir namo kerčių simbolika. Jos buvo suprantamos kaip labiausiai nuo Centro nutolusios vietos, pasaulio paribys, kur susitinka dvi priešingos – chaoso ir kosmoso – jėgos. Kaip rodo lietuvių tautosaka, būtent čia dažniausiai slepiasi chtoninės būtybės, plg., kampe galėdavo apsigyventi velnias; vaikų kalboje žinomas Babaušis (baubas) slėpdavosi namo kertėse arba javų laukuose (laukai – valstiečio pasaulio paribys yra prilyginamas namo kertei)⁷⁰; latvių liaudies dainose tamsios namo kertės buvo siejamos su mirusiųjų šalimi: čia likimą lemdavo deivė Laima, čia apsistodavo mirusiųjų vėlės⁷¹. Būtent kertėse slėpėsi gyvybės ir mirties užuo-*mazgos*. Tai ypatinga, įtampos pilna vieta, todėl lietuvių tikėjo, jog iš vidinių namo kampų išpeštų žolelių dūmai yra vaistas nuo visų ligų⁷².

J. Kursitės teigimu, kerčių ekvivalentas mitinėje sąmonėje buvo užkrosnys. Būtent čia, kaip ir namo kampuose, gyvendavo žalčiai – Požemio pasaulio atstovai⁷³. Kaminas būdavo ne tik trobos viduryje, bet ėjo ir per visus namo aukštus, t. y. per visas kosmines sferas, todėl juo galėjo keliauti visų pasaulių būtybės. Tai patvirtina

Žemaičių akademijos nariai (iš kairės): Viktorija Daujotytė, Adomas Butrimas, Povilas Šverėbas, Danutė Mukienė prie poeto Vytauto Mačernio kapo Šarnelėje (Plungės r.). 2006 m. Nuotrauka iš RKIC archyvo

ir archeologų radiniai, plg.: namuose, datuojamuose III–II tūkstantmečiu pr. Kr., prie židinių rastos nedidelės duobės su žmonių kaukolėmis ir laidojimo inventoriumi⁷⁴. A. Girininko teigimu, tai rodo senovės žmonių tikėjimą, jog prie židinio gyvena protėvių vėlės, o židinio apatinė dalis tolygi Pasaulio medžio šaknims – *Požemio sferai*⁷⁵. Tai patvirtina ir A. Vyšniauskaitės tyrinėjimai, rodantys, kad senovės lietuvių tikėjimu, krosnis buvo labai glaudžiai susijusi su protėvių kultu, plg., Užgavėnių metu aplink krosnį sukinėdavosi atėję anapusinio pasaulio atstovai – persirengėliai⁷⁶; Kūčių metu biržiečiai krosnies priekakyje padėdavo specialaus maisto mirusiųjų vėlėms⁷⁷ ir kt. Namų ugniakuras jungė sodybą ir su Dangaus sfera, plg.: lietuviai tikėjo, jog mirusiojo vėlė sėdi ant kamino, kol pakūrentos krosnies dūmai nuneša ją į dangų⁷⁸. M. Eliade teigimu, tikėjimai, jog mirusiojo vėlė išskrenda pro kaminą arba pro stogą virš šventojo kampo (krikštasuolės) žinomi visoje Europoje ir Azijoje⁷⁹.

Ugniakuro kaip sodybos ašies reikšmę rodo ir lietuvių papročiai, pagarba, skiriama namų židiniui, plg., lankant naujakurius, tik įjė vidun, svečiai pirmiausia pabučiuodavo *krosnį*, ant *priekrosnio* padėdavo duonos ir žiupsnelį druskos ir tik tada pagarbinimu pasisveikindavo su šeimininkais⁸⁰. Daug kur Lietuvoje jaunamartė, tik įėjusi į vyro namus, turėdavo paaukoti krosniai ir ją užkurti⁸¹ – *įkurdama* namų židinį, ji ir pati *įsikurdavo* naujoje aplinkoje. Maždaug iki XVII a. jaunoji, atsiveikindama su tėvų namais, tris kartus apeidavo aplink ugniakurą (ėjimas aplink Centrą), „priverkdavo“ namų židinį⁸². A. Vyšniauskaitės tyrinėjimai rodo, jog vėliau namų sakralia vieta tapo stalas su krikštasuolės kerte. Tai galėjo sąlygoti name-stuboje krosnies patraukimas į kamą ir namiškių būrimasis jau ne apie ugniakurą, bet aplink stalą⁸³. R. Ambraziejienės teigimu, krikštasuolė – garbingiausia ir švenčiausia namo vieta – mitinėje pasaulėžiūroje išreiškė buvimą *šalia* Ašies (židinio)⁸⁴. Juk senovės žmogus siekė gyventi ne Pasaulio centre, bet kuo arčiau Centro. Namų židinis įcentrindavo visą sodybą ir buvo tolygus Dievo sukurtos salos Medžiui, Stulpui, aplink kurį kurdavosi visa Gyvybė. E. Usačiovaitė pateikia lietuvių sakmes apie Pasaulio sutvė-

(Nukelta į 54 p.)

Kalbininko, kunigo Kazimiero Jauniaus sodyba Lembo kaime (Šilalės r.).
Danutės Mukienės nuotrauka

(Atkelta iš 53 p.)

rimą, kuriose Dievas vaizduojamas *įkuriantis*, įžiebiantis ugnį ar *kūrenantis* krosnį⁸⁵. Čia reikia atkreipti dėmesį į veiksmažodžio „*įkurti*“ reikšmės: *įkurjama* yra ne tik ugnis – naujajame name žmonės taip pat *įsikuria*. Žodis *kurti* reiškia tiek ugnies įkūrimą, tiek kūrybą, statybą, *tvėrimą*.

SODYBOS KRAUJAS, SIELA

Sodyba, kaip ir visa kultūra, be ugnies negalėtų egzistuoti. Ugnis „slepiasi“ lietuvių kultūrinių dievybių, tokių kaip Perkūnas, Gabija, Gabjaujas ir, žinoma, Dievas, *kuriantis* Pasaulį, kultuose. Tik ji galėjo apsaugoti žmogų nuo jam galinčių pakenkti gamtos (Pirmapradžio chaoso) būtybių. Pirmasis apeiginis namų židinio ugnies užkūrimas reiškė Gyvybės į namus „įpūtimą“, namų įdvasinimą⁸⁶. D. Vaitkevičienė, M. Zavalova atkreipia dėmesį į mitologines ugnies ir kraujo sąsajas, pgl.: lietuvių užkalbėjimuose kraujas vadinamas *ugniu* („ugniavystas kraujas“); ugnis kai kada kildinama iš dieviškųjų ar demoniškiųjų būtybių kraujo⁸⁷. Ji mitinėje sąmonėje buvo suprantama kaip kraujas, kurį cikliškai reikia apvalyti. Galbūt todėl senovės lietuvės išsaugodavo neužgesintą židinio ugnį ištisus metus iki naujos, pašventintos, todėl švarios ugnies parnešimo⁸⁸. Lietuviai tikėjo, jog mirusiųjų vėlės matomos ugniniu žmogaus pavidalu, sielos išėjimas iš kūno buvo tapatinamas su kraujo ištekėjimu⁸⁹. Židinio ugnis mitinėje sąmonėje taip pat galėjo būti suprantama kaip namų siela, kraujas. Šiuo atveju namas buvo tarsi sodybos stuburas, nekintanti Ašis, aplink kurią ir kuria juda, pulsuoja ugnis, Gyvata. Ugnis buvo tarpinė tarp dievų ir žmonių, dalyvaujanti apeigose ir pernešanti aukas. G. Beresnevičiaus tyrinėjimai rodo, kad ugnis buvo žemaičių, taip pat ir kitų lietuvių, prūsų religijos *ašis*⁹⁰. Ugnis, ugniakuras buvo ašis ir sodyboje – apie ją sukosi visas žemdirbio gyvenimas. Ugnis buvo kultūros kūrėja, jos saugotoja. Užaugintą derlių – gamtos vertybę – ji perkelia į naują būvį – paverčia kultūriniu produktu. Tokiu būdu namas buvo Pasaulio Centras, jungiantis visas tirs Kosmoso sferas ir turintis šerdį, „centrų centrą“ – ugniakurą, iš kurio *pulsuoja, sklinda* gyvybė, pasaulis.

IŠVADOS

N. Vėliaus tyrinėjimai rodo, kad lietuvių liaudies dainos, ypač kalendorinės, dažniausiai prasideda Pasaulio medžio, t. y. pasaulio modelio „apibrėžimu“. Mus pasiekusių dainų vaizdiniai galėjo būti ankstesnių sakralinių giesmių, nurodančių Gyvybės medį ir po juo vykstančius ritualus, nuotrupos, kurios vėliau tapo poetiniais įvaizdžiais. Tik nusikėlus į Pasaulio centrą, į mitinę laiko pradžią, dainoje buvo galima kalbėti apie žmogų, jo gyvenimą, jausmus⁹¹. Todėl lietuvių liaudies dainose vietoj Medžio sutinkamas namo vaizdinys rodo, jog mitinėje pasaulėžiūroje jis buvo suprantamas kaip žmogaus sukurtas pasaulio centras. Senovės žmogus kūrė, atkartodamas kultūrinių dievybių veiksmus, todėl jo namai buvo dievų suvertas pasaulio atspindys. Gyvenamasis namas kaip Centras, kaip ašis savyje turėjo talpinti visos Visatos elementus, todėl trobesio stogas tapdavo žemės Stogu – dangumi, sienos – keturiomis pasaulio šalimis, akmeniniai pamatai – Visatos gemalu. Kaip ir mitinis Centras, išreikštas Medžio ar Kalno vaizdiniu, gyvenamasis namas turėjo ir vidinę ašį, šerdį, kuri jungdavo visas Kosmoso sferas, leido keliauti, susitikti jų dievybėms. Tai buvo namų ugniakuras, esantis senojo namo *viduryje*, žemaičių trobos kaminas, stovintis pastato *centre*. Senovės lietuvių didžiule pagarba apsupta namų židinio ugnis buvo suprantama kaip namų siela, kraujas, kurio dėka galėjo atsirasti ir egzistuoti žmogaus pasaulis, kultūra.

¹ I. Narbutas. „Erdvės ir laiko savybės lietuvių mitinėje pasaulėžiūroje“, *Ikkrikščioniškosios Lietuvos kultūra. Senovės baltų kultūra*. - Vilnius, 1992, p. 156.

² J. Baltminski. „Visatos kalbinis paveikslas lenkų liaudies kultūroje“, *Liaudies kultūra*. - 1996, Nr. 5, p. 58.

³ A. Patackas, A. Žarskus. *Virsmų knyga*. - Kaunas, 2002, p. 223.

⁴ Išsamiau žr. M. Eliade. *Šventenybė ir pasaulietiškasumas*. - Vilnius, 1997, p. 30; N. Vėlius. *Chtoniškas lietuvių mitologijos pasaulis*. - Vilnius, 1987, p. 153.

⁵ A. Patackas, A. Žarskus. *Mirties virsmas*. - Vilnius, 1996, p. 65.

⁶ *Ten pat*.

⁷ A. Vyšniauskaitė. *Lietuvio namai*. - Vilnius, 1999, p. 86.

⁸ J. Vaiškūnas. „Sodas ir Visata“, *Liaudies kultūra*. - 1992, Nr. 4, p. 27.

⁹ A. Vyšniauskaitė. *Lietuvio namai*. - Vilnius, 1999, p. 7.

¹⁰ Išsamiau žr. D. Račiūnaitė-Vyciūnienė. „Lino mūka“ lietuvių tautosakoje“, *Liaudies kultūra*. - 1999, Nr. 2, p. 18–24; A. Patackas, A. Žarskus. *Virsmų knyga*. - Kaunas, 2002.

¹¹ Išsamiau žr. N. Vėlius. *Chtoniškas lietuvių mitologijos pasaulis*. - Vilnius, 1987, p. 118–125, G. Beresnevičius. *Kosmosas ir šventvietės lietuvių ir prūsų religijose*. - Kaunas, 1998, p. 28–33.

¹² M. Eliade. *Amžinojo sugrįžimo mitas. Archetipai ir kartotė*. - Vilnius, 1996, p. 34.

¹³ E. Usačiovaitė. „Augimo samprata tradicinėje lietuvių kultūroje“, *Augalų ir gyvūnų simboliai. Senovės baltų kultūra*. - Vilnius, 1999, p. 103.

¹⁴ A. Vyšniauskaitė. *Lietuvio namai*. - Vilnius, 1999, p. 79.

¹⁵ Išsamiau žr. P. Dundulienė. *Senieji lietuvių šeimos papročiai*. - Vilnius, 2002, p. 33–40; A. Vyšniauskaitė. *Lietuvio namai*. - Vilnius, 1999, p. 78–79; A. Vyšniauskaitė. „Kryžiaus ženklas lietuvių liaudies papročiuose“, *Liaudies kultūra*. - 1997, Nr. 5, p. 7.

¹⁶ P. Dundulienė. „Arklys lietuvių liaudies pasaulėjautoje“, *Istorija*. - Vilnius, 1997, T.17, sąs.1, p. 87.

¹⁷ *Ten pat*, p. 83.

¹⁸ Išsamiau žr. G. Beresnevičius. *Dausos*. - Vilnius, 1990, p. 125–131; A. Patackas, A. Žarskus. *Virsmų knyga*. - Kaunas, 2002, p. 22.

¹⁹ E. Usačiovaitė. „Augimo samprata tradicinėje lietuvių kultūroje“, *Augalų ir gyvūnų simboliai. Senovės baltų kultūra*. - Vilnius, 1999, p. 103.

²⁰ P. Dundulienė. *Lietuvių etnologija*. - Vilnius, 1991, p. 259.

²¹ Išsamiau žr. U. Becker. *Simbolių žodynas*. - Kaunas, 1995, p. 114; V. Vyčinas. *Senovės Europos deivės*. - Kaunas, 1999, p. 17–36.

²² Išsamiau žr. J. Samulionytė. „Mirusiųjų paminėjimas – Dziedai“, *Liaudies*

kultūra. – 1998, Nr. 5, p. 32–41; A. Vyšniauskaitė. *Lietuvio namai*. – Vilnius, 1999, p. 90–92.

²³ V. Čiubrinskas. „Lietuvių valstiečių trobesių statybos papročiai: pamatų rentimo ritualinė struktūra ir funkcijos“, *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais*. – Vilnius, 1990, p. 125.

²⁴ A. Vyšniauskaitė. *Lietuvio namai*. – Vilnius, 1999, p. 79–81.

²⁵ Išsamiau žr. V. Čiubrinskas. „Lietuvių valstiečių trobesių statybos papročiai: pamatų rentimo ritualinė struktūra ir funkcijos“, *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais*. – Vilnius, 1990, p. 125; A. Vyšniauskaitė. „Kryžiaus ženklas lietuvių liaudies papročiuose“, *Liaudies kultūra*. – 1997, Nr. 5, p. 7.

²⁶ A. Juška. *Lietuviškos dainos*, t. 2. – Vilnius, 1954, p. 479.

²⁷ A. Juška. *Lietuviškos dainos*, t. 2. – Vilnius, 1954, p. 721.

²⁸ L. Rėza. *Lietuvių liaudies dainos*, I. – Vilnius, 1958, p. 69, 251.

²⁹ LLD II, 1 452 // G. Beresnevičius. *Dausos*. – Vilnius, 1990, p. 100.

³⁰ Išsamiau žr. G. Beresnevičius. *Kosmosas ir šventvietės lietuvių ir prūsų religijose*. – Kaunas, 1998, p. 5–6.

³¹ N. Vėlius. *Senovės baltų pasaulėžiūra*. – Vilnius, 1983, p. 181.

³² P. Dundulienė. *Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos*. – V., 1991.

³³ N. Vėlius. *Senovės baltų pasaulėžiūra*. – Vilnius, 1983, p. 190.

³⁴ Išsamiau žr. G. Beresnevičius. *Dausos*. – Vilnius, 1990, p. 133–137.

³⁵ Išsamiau žr. P. Dundulienė. *Gyvybės medis lietuvių mene ir tautosakoje*. – Kaunas, 1994.

³⁶ N. Laurinkienė. *Senovės lietuvių dievas Perkūnas*. – Vilnius, 1996, p. 84.

³⁷ B. Vaska. „Dangaus ženklas šiaurinės Vidžemės skydo apyrankėse (XII–XIV a.)“, *Senovės baltų simboliai*. – Vilnius, 1992, p. 122–130.

³⁸ V. Tumėnas. „Žirgelių“ rašto semantinis laukas“. *Liaudies kultūra*. – 1997, Nr. 2, p. 22–35.

³⁹ J. Vaiškūnas. „Ar pažinojo senoliai žvaigždes?“, *Liaudies kultūra*. – 1993, Nr. 2, p. 19.

⁴⁰ M. Gimbutienė. „Indoeuropietiškos kilmės dievai ir deivės“, *Mokslas ir gyvenimas*. – 1989, Nr. 8, p. 35.

⁴¹ E. Usačiovaitė. „Augimo samprata tradicinėje lietuvių kultūroje“, *Augalų ir gyvūnų simboliai. Senovės baltų kultūra*. – Vilnius, 1999, p. 54.

⁴² *Ten pat*.

⁴³ M. Gimbutienė. „Indoeuropietiškos kilmės dievai ir deivės“, *Mokslas ir gyvenimas*. – 1989, Nr. 8, p. 34.

⁴⁴ L. Klimka. „Pasaulio modelis liaudiškajame ornamente“, *Senovės baltų simboliai*. – Vilnius, 1992, p. 119.

⁴⁵ J. Vaiškūnas. „Dainų tauta prisikelia dainuodama“, *Liaudies kultūra*. – 1994, Nr. 4, p. 46.

⁴⁶ *Mįslių skrynelė*. – Vilnius, 2002, p. 75.

⁴⁷ M. Gimbutienė. *Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene*. – Vilnius, 1994, p. 14.

⁴⁸ *Mįslių skrynelė*. – Vilnius, 2002, p. 108.

⁴⁹ A. Vyšniauskaitė. *Lietuvio namai*. – Vilnius, 1999, p. 45.

⁵⁰ Išsamiau žr. P. Dundulienė. *Gyvybės medis lietuvių mene ir tautosakoje*. – Kaunas, 1994, p. 31–39.

⁵¹ Išsamiau žr. L. Klimka. „Kas marginiuose ant verpstės įrašyta?“, *Liaudies kultūra*. – 1994, Nr. 3, p. 24–26; L. Klimka. „Pasaulio modelis liaudiškajame ornamente“, *Senovės baltų simboliai*. – Vilnius, 1992, p. 114–121.

⁵² N. Vėlius. *Senovės baltų pasaulėžiūra*. – Vilnius, 1983, p. 185.

⁵³ *Ten pat*, p. 185.

⁵⁴ *Ten pat*, p. 185.

⁵⁵ N. Laurinkienė. „Devyniaragio elnio semantikos akcentai“, *Liaudies kultūra*. – 2000, Nr. 1, p. 32.

⁵⁶ *Ten pat*, p. 30–33.

⁵⁷ Išsamiau žr. R. Ambraziejienė. *Ženkliai. Vaizdiniai. Simboliai*. – Kaunas, 2003, p. 68–69; C. G. Jung. *Psichologija ir religija*. – Vilnius, 1998, p. 60.

⁵⁸ U. Becker. *Simbolių žodynas*. – Kaunas, 1995, p. 126.

⁵⁹ Išsamiau žr. P. Dundulienė. *Duona lietuvių buityje ir papročiuose*. – Kaunas, 1989, p. 34; A. Vyšniauskaitė, P. Kalnius, R. Paukštytė. *Lietuvių šeima ir papročiai*. – Vilnius, 1995, p. 105–109; A. Vyšniauskaitė. *Lietuvio namai*. – Vilnius, 1999, p. 79.

⁶⁰ P. Dundulienė. *Žalčiai lietuvių pasaulėautoje ir dailėje*. – Vilnius, 1996, p. 156.

⁶¹ A. Vyšniauskaitė. *Lietuvio namai*. – Vilnius, 1999, p. 59.

⁶² G. Beresnevičius. *Kosmosas ir šventvietės lietuvių ir prūsų religijose*. – Kaunas, 1998, p. 28.

⁶³ P. Dundulienė. *Gyvybės medis lietuvių mene ir tautosakoje*. – Kaunas, 1994.

Prie šventųjų Žemaitijos akmenų (Šilalės dubenėtasis akmuo Skuodo rajono Mosėdžio seniūnijoje). Danutės Mukienės nuotrauka

⁶⁴ Išsamiau žr. E. Usačiovaitė. „Vieno liaudies ornamento morfologija“, *Ikikrikščioniškosios Lietuvos kultūra. Senovės baltų kultūra*. – Vilnius, 1992, p. 130.

⁶⁵ *Ten pat*.

⁶⁶ Išsamiau žr. G. Beresnevičius. *Dausos*. – Vilnius, 1990, p. 114–119; G. Beresnevičius. *Kosmosas ir šventvietės lietuvių ir prūsų religijose*. – Kaunas, 1998, p. 4–11; N. Laurinkienė. *Senovės lietuvių dievas Perkūnas*. – Vilnius, 1996, p. 94.

⁶⁷ I. Butkevičius. *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*. – Vilnius, 1971, p. 143–147; A. Vyšniauskaitė. *Lietuvio namai*. – Vilnius, 1999, p. 45, 48;

⁶⁸ *Ten pat*.

⁶⁹ D. Razauskas. „Gyvybės medis“, *Liaudies kultūra*. – 1997, Nr. 6, p. 14.

⁷⁰ Klimka. *Senovės dievai ir mitinės būtybės*. – Vilnius, 2003, p. 32.

⁷¹ J. Kursite. „Kertės (kampo) simbolinė reikšmė latvių tautosakoje“, *Liaudies kultūra*. – 1996, Nr. 1, p. 44–48.

⁷² P. Dundulienė. *Senieji lietuvių šeimos papročiai*. – Vilnius, 2002, p. 44.

⁷³ G. Beresnevičius. *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*. – Vilnius, 2001, p. 118.

⁷⁴ P. Dundulienė. *Lietuvos etnologija*. – Vilnius, 1991, p. 86.

⁷⁵ *Ten pat*.

⁷⁶ A. Vyšniauskaitė. *Lietuvio namai*. – Vilnius, 1999, p. 102.

⁷⁷ *Ten pat*, p. 101.

⁷⁸ D. Razauskas. „Sielų ratas“, *Liaudies kultūra*. – 1999, Nr. 6, p. 32.

⁷⁹ M. Eliade. *Šventenybė ir pasaulietiškasumas*. – Vilnius, 1997, p. 123.

⁸⁰ A. Vyšniauskaitė. *Lietuvio namai*. – Vilnius, 1999, p. 83.

⁸¹ *Ten pat*, p. 99.

⁸² A. Vyšniauskaitė, P. Kalnius, R. Paukštytė. *Lietuvių šeima ir papročiai*. – Vilnius, 1995, p. 335.

⁸³ *Ten pat*.

⁸⁴ R. Ambraziejienė. *Ženkliai. Vaizdiniai. Simboliai*. – Kaunas, 2003, p. 74.

⁸⁵ E. Usačiovaitė. „Augimo samprata tradicinėje lietuvių kultūroje“, *Augalų ir gyvūnų simboliai. Senovės baltų kultūra*. – Vilnius, 1999, p. 118–121.

⁸⁶ Pirmąją namų ugnį dažniausiai įkurdavo vyriausioji šeimos moteris. Prieš įkurdama ji žegnodavosi, kalbėdavo ugnies globėjoms (Gabijai vėliau šv. Agotai) skirtas maldas. Prakuroms kai kur būdavo naudojami pirmojo namo vainiko skiedros, šiaudai, šv. Agotos duona, šventintos žolės ir kt. Išsamiau žr. A. Vyšniauskaitė. *Lietuvio namai*. – Vilnius, 1999, p. 84–86.

⁸⁷ D. Vaitkevičienė. *Ugnies metaforos*. – Vilnius, 2001, p. 43–49; M. Zavjalova. „Ugnies įvaizdis lietuvių ir rusų užkalbėjimuose“, *Liaudies kultūra*. – 1998, Nr. 1, p. 6–12.

⁸⁸ Nuo VIII a. vidurio Didįjį šeštadienį židinyje buvo užgesinama senoji ugnis ir įkuriama nauja, parsinešta iš bažnyčios (šventinta ugnis). Išsamiau žr. P. Dundulienė. *Lietuvos etnologija*. – Vilnius, 1991, p. 259.

⁸⁹ D. Vaitkevičienė. *Ugnies metaforos*. – Vilnius, 2001, p. 48–49.

⁹⁰ G. Beresnevičius. *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*. – Vilnius, 2001, p. 198.

⁹¹ Išsamiau žr. N. Vėlius. *Senovės baltų pasaulėžiūra*. – Vilnius, 1983, p. 182.